

בית גוברין - המבצר מהתקופה הצלבנית

ראשון המבצרים של המסדר ההוספיטלרי
ואב טיפוס למבצרים ההיקפיים

אמפיתיאטרון בית גוברין. צילום: זאב מרגלית

כתיבה: מיכאל כהן, רשות העתיקות

וויליאם מצור, בישוף העיר צור וכרוניקן צלבני, כותב בספרו "על תולדות הצלבנים מעבר לים": "והנוצרים ראו כי התקפות המצח של האויב אינן שוככות, וכי כוחותיהם מתחדשים

המסדר ההוספיטלרי. פעולה זו היוותה תקדים בממלכה ונבעה מהזדקקות הממלכה למסדרים הצבאיים בשל הצורך לבצר את הממלכה בגבולה הדרומי מול מעוז האויב המוסלמי באשקלון.

בשנת 1136 העניק המלך פולק מאנז'ו, מלך ממלכת ירושלים, את הבעלות והשליטה על מבצר בית גוברין שבנה וכמה נחלות סמוכות למסדר יוחנן הקדוש מירושלים,

בהתמדה... לכן... החליט לבנות מבצרים
סביב לשטח האויב..."

המבצר אשר נבנה בבית גוברין - השוכן בקו המגע בין שפלת יהודה הגבוהה לשפלת יהודה הנמוכה, שלאורכו עברה הדרך מירושלים לדרום - היה הראשון מבין שרשרת המבצרים אשר ביצרו את הממלכה מדרום ובודדו את אשקלון המוסלמית, את איבלין (יבנה), את המבצר הלבן (תל צפית) ואת עזה. נוסף על השיקולים האסטרטגיים, המבצר נבנה במקום זה בשל שתי בארות זמינות וחומרי הגלם הרבים לבנייה שנתרו משרידי היישוב הקדום.

מצור מתאר את בניית המבצר: "הנוצרים בחרו במקום מתאים לצורך זה בנחלת שבט יהודה, ושם התכוננו לבנות מחדש עיר עתיקה וחרבה שקרויה (בזיהוי מוטעה) באר שבע... כל תושבי הסביבה נקראו להתאסף יחד ובראשם הפטריארך וילהמוס והאצילים. הם בנו במרחק 12 מילין מאשקלון מבצר גדול המוקף בחומה בלתי חדירה, עם מגדלים, סוללה וחפיר..."

ואכן החפירות הארכיאולוגיות הנרחבות במקום (החפירות הארכיאולוגיות נוהלו על ידי פרופ' עמוס קלונר וכתב הכתבה בשנים 1994-1996 מטעם רשות העתיקות) חשפו את מרבית מתארו של המבצר והעמיקו את ידיעותינו על מערכת ביצוריו. המבצר השתרע על שטח של כ־25 דונם והוקף בשלוש רצועות הגנה חיצוניות: חפיר, חומה חיצונית וחומה פנימית. במרכז המבצר הוקמה מצודה פנימית ולצדה נבנתה כנסייה בסגנון בזיליקה.

שלב הבנייה הראשון

המבצר נבנה בשני שלבי בנייה עיקריים. בשלב הראשון אופיינה הבנייה בניצול מתאר הבנייה הקדום, כגון שימוש

בחומות ובמגדלים של העיר מהתקופה הרומית ומהתקופה הביזנטית כחומות המבצר מצפון וממערב והקמת החומה הדרומית והחומה המזרחית על שרידי קירות קדומים. חומרי בנייה שנאספו באתר נוצלו לשימוש משני, שניכר בבנייה לא מהוקצעת ולא אחידה אשר הותירה מישקים רחבים בין אבני הקירות. המזוזות, הפתחים, האומנות והשערים נבנו מאבני חול גירי וניכרים בהם שרידי הסיתות האלכסוני, האופייני לבנייה הצלבנית. אחדים מהם נשאו תווי סתתים. בשלב זה היו חומות המבצר ומגדליו בעלי קירות ישרים (אנכיים) שרוחבם 2-2.5 מטרים. בדרום-מערב המבצר מגיעה החומה הדרומית אל מגדל חצי מתומן. לצד המגדל נחשפו שרידי שער בנוי שקע ציר הדלת ומסילת סבכת הברזל.

המצודה הפנימית בעלת ארבעת מגדלי

הפינה נבנתה במרכז המבצר והיוותה את לב המבצר. המצודה הייתה מוגנת היטב, והגישה אליה הייתה כרוכה במעבר בדרך מתעקלת רצופת מכשולים. במרכז המצודה הייתה חצר קטורה ומסביבה מערכת של אומנות, אשר נשאו קמרונות צולבים ושימשו את יושבי המצודה למגורים ולמחסנים. בחלקה המערבי של המצודה נמצא אזור תעשייה גדול הכולל מחסנים, תנורים ובריכות. כפי הנראה באזור זה היה גם המטבח. בחלקו הדרומי של אזור זה נוצלו שני מעברים קדומים אל מרחבים נוספים ששימשו מאגרי מים ומחסנים.

בחלקה הדרומי של המצודה נמצא אולם האוכל וההתכנסות (רפקטוריום). שולחנות חדר האוכל הוכנו מעמודי אבן קדומים, אשר נחתכו לאורכם והוצבו על בסיסי אבן.

ביצורים צלבניים באמפייתראטרון בית גוברין. צילום: שלומי ארמה

אמפיתיאטרון בית גוברין. צילום: מני שמעוני

22, ed. R.B.C. Huygens, Corpus Christianorum. Continuatio Mediaevalis 63, Turnhout 1986, pp. 659-661

כהן מ וקלונר ע, 2000; בית גוברין בתקופה הצלבנית. בתוך: אשלי (עורך), מחקרי יהודה ושומרון. דברי הכנס התשיעי תשנ"ט. עמ' 187-193. אריאל.

בשני השלבים בחומות החיצוניות והפנימיות משולבים לסירוגין, וכך ניתן לנצל את כוח האש של שתי המערכות בעת ובעונה אחת.

בבניית המבצר הצלבני בבית גוברין באו לידי ביטוי שלושה תקדימים התפתחותיים בממלכת ירושלים: היה זה המבצר הגדול הראשון שנבנה בתהליך ביצור ממלכת ירושלים; המבצר הוענק למסדר אבירים נזירים; והיה זה ראשון המבצרים ההיקפיים המוכרים לנו. נראה כי התפתחות המבצר היוותה פריצת דרך והוא שימש אב טיפוס למבצרים ההיקפיים שנפוצו בהמשך התקופה הצלבנית.

מצור מסיים: "כשהסתיים בניין המבצר והושלם על כל חלקיו, הוא נמסר... להוספטלרים בירושלים, המגנים על המקום בכל מאוּדס... ומאותו היום התקפות האויב באזור נעשו פחות מסוכנות..."

ניתן להעמיק בנושא בית גוברין באמצעות עיון במקורות אלו:

Guillaume de Tyr, Chronique, 14,

שלב הבנייה השני

שלב הבנייה השני נעשה קרוב לוודאי לאחר התבססותם הראשונית של הצלבנים במקום, ונראה כי חלפו שנים אחדות בין שני השלבים. בשלב זה נבנתה מערכת ביצור היקפית, שהקיפה את כל מערכת הביצור מהשלב הראשון בבנייה חדשה הכוללת חפירים חיצוניים וחומות חיצוניות. שלא כמו השלב הראשון, מאופיין השלב השני בתכנון קפדני לפי מסורת הבנייה הצלבנית. קירות הביצורים נבנו מאבני גזית מסותתות שההתאמה ביניהן מדויקת. שימוש רב נעשה באבנים בעלות זיז בולט, בעיקר בפינות המגדלים. הקירות משופעים כלפי החפיר (ארבע-חמש מעלות) ורוחבם שני מטרים-ארבעה מטרים, בהתאם לגובה הקיר.

החפיר בדרום המבצר (שעליו עובר כיום כביש קריית גת-בית שמש) היה חפיר בנוי יבש, ואילו בצד הצפוני של המבצר התבסס החפיר על נחל גוברין. ניתן לשער כי בצדו החיצוני של החפיר נבנה קיר נגדי לחומות. המגדלים שנבנו

ביצורים צלבניים באמפיתיאטרון בית גוברין. צילום: שלומי ארמה

